

MATERIAŁY I ŹRÓDŁA

ADHIBENDA
2018:6, s. 147-161

dr Zinaida Antanowicz

Archiwalia konsystorzów rzymskokatolickich mohylewskiego i mińskiego w Narodowym Historycznym Archiwum Białorusi

Rozbiory Rzeczypospolitej w końcu wieku XVIII przyczyniły się do zmian w ustroju Kościoła rzymskokatolickiego na ziemiach białorusko-litewskich. W imperium rosyjskim istniały osobne parafie, które znajdowały się poza strukturami dekanatów. Wraz z przyłączeniem ziem północno-wschodnich dawnej Rzeczypospolitej z proporcjonalnie znaczną liczbą katolików celem rządu rosyjskiego stało się wpływanie na rozwój Kościoła oraz jego podporządkowanie władzy świeckiej. Dlatego powołano nową strukturę administracyjną koordynowaną przez władze rosyjskie – *departament rzymskokatolicki od 1801 roku – Główne kierownictwo duchowych spraw zagranicznych wyznań; od 1817 roku – Ministerstwo Spraw Wyznaniowych i Oświaty Publicznej; od 1832 – Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (Departament spraw duchownych obcych wyznań)*. W roku 1801 dla reprezentacji interesów tej grupy wyznaniowej na społeczno-politycznej arenie utworzono Kolegium duchowne rzymskokatolickie.

W 1773 r. w tym celu utworzono diecezję białoruską na czele ze Stanisławem Bohusz-Sięstrzeńcewiczem, która dekretem z 2 lipca 1782 r. została przemianowana na archidiecezję mohylewską z nadaniem jej statusu metropolii¹. W granice archidiecezji konkordatem między Stolicą Apostolską a rządem

---

¹ *Полное собрание законов Российской Империи. Собрание первое*, Санкт-Петербург, т. XXI, с. 383-385, 1054-1056; Белоголовов И.М., *Акты и документы, относящиеся к устройству и управлению римско-католической церкви в России*, Петроград 1915, с. 27.

rosyjskim w 1847 r. włączono Finlandię, Syberię i Turkiestan². Diecezja mińska powstała na mocy dekretu z 28 kwietnia 1798 r. i obejmowała obszar guberni mińskiej³. Chociaż była ona najmniejszą z diecezji arcybiskupstwa, to na jej obszarze znaczną część ludności stanowili wierni wyznania rzymskokatolickiego. Archidiecezji były bezpośrednio podporządkowane zarówno przedstawicielstwa Kościoła rzymskokatolickiego na terenie guberni witebskiej i mohylewskiej, jak i parafialne oraz filialne kościoły i kaplice na terytorium imperium rosyjskiego, które nie były ujęte w struktury innych diecezji⁴.

W wyniku kilku reorganizacji Kościoła rzymskokatolickiego w archidiecezji mohylewskiej utworzono jego kolejną strukturę. W guberni mohylewskiej powstało osiem dekanatów, w tym miasta Mohylewa. Pod względem ilości kościołów parafialnych największymi dekanatami były czerykowski-czausowski, rohaczewo-byhowski oraz orszański (7 kościołów), do mniejszych należały – mohylewski, mohylewsko-horycki (4 kościoły) i klimowicko-mścisławski (5 kościołów). Wśród 11 dekanatów guberni witebskiej do największych należały: reżycko-nadlubański (13 kościołów), lepelski i reżycko-raznieński (11 kościołów), a najmniejszym był wieliżsko-newelski (3 kościoły). Równocześnie w dekanacie Petersburga było 18 świątyń, w tym Wielkiego Księstwa Finlandii oraz guberni estońskiej, Inflant, pskowskiej i nowogrodzkiej. Niektóre wspólnoty (było ich 15) z powodu rozległości imperium rosyjskiego nie były ujęte w struktury dekanatów, ale podlegały bezpośrednio archidiecezji⁵. Powstania listopadowe i styczniowe oraz inne dzieje odbiły się na ilości kościołów

² Д.А. Толстой, *Римский католицизм в России*, Санкт-Петербург 1876, с. 50; A. Boudou, *Stolica Święta a Rosja. Dyplomatyczne stosunki między nimi w XIX stuleciu*, Kraków 1928, t. 1, s. 536-583.

³ *Полное собрание законов Российской Империи. Собрание первое...*, т. XXV, с. 222-224; I.B. Chodźko, *Diecezja Mińska około 1830 roku*, t. 1, *Struktury parafialne*, oprac. i wyd. M. Radwan, Lublin 1998, s. 26.

⁴ Д.А. Толстой, *Римский католицизм в России...*, с. 50; *О управлении духовных дел христиан римско-католического и армяно-католического исповеданий*, [w:] *Свод законов Российской империи*, Санкт-Петербург 1896, т. XI, с. 3.

⁵ Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie (dalej: Bibl. PAU i PAN), rkps 2218, K. 146-147; *Directorium officii divini ac missarum SS pro dioecesi Minscensi...* 1860, s. 72-96; *ibidem*, 1865, s. 79-100.

parafialnych. W wyniku represji popowstaniowych znacznie zmniejszyła się liczba filii i kaplic, a dekanat mohylewsko-kopyski został zlikwidowany. Jego parafie podzielono pomiędzy dekanaty: mohylewski, orszański i mohylewsko-horycki. Do końca wieku XIX około 27 kościołów zostało zlikwidowanych. Wśród nich na przykład po trzy kościoły w dekanatach rohaczewo-byhowskim i klimowicko-mścisławskim. Dwa kościoły zlikwidowano w dekanacie połockim i cztery – lepelskim. Przy tym sześć kościołów przybyło w centralnej i północnej Rosji (Wołogda, Tomsk, Kursk etc.)⁶.

W diecezji mińskiej na początku wieku XIX istniało 11 dekanatów, którym było podporządkowanych ponad 80 kościołów parafialnych. Przed rokiem 1860 pojawiła się tendencja do zmniejszania liczby parafii⁷. Spośród dekanatów największe straty po powstaniu z lat 1863-1864 poniósł dekanat nadniemeński, który został pozbawiony połowy misji katolickich. Wobec nieznacznej ilości katolików na obszarach, gdzie dominowali prawosławni (w wyniku podziału parafian z duchowieństwem prawosławnym), połączono dekanaty mozyrski i rzezycki. W innych było od trzech do pięciu kościołów parafialnych, z wyjątkiem mińskiego i bobrujskiego, w których było odpowiednio osiem i 12 tego typu świątyni⁸. Wkrótce został zlikwidowany dekanat stwołowicki. Diecezja mińska przestała działać po rozporządzeniu imperatora Aleksandra II z dnia 15 lipca 1869 r., na mocy którego jej terytorium zostało przeniesione pod jurysdykcję biskupa wileńskiego. Na mocy dekretu od 16 kwietnia 1883 r. diecezja mińska została podporządkowana archidiecezji mohilewskiej⁹.

⁶ *Ordo Divini officii et missarum pro archidioecesi Mohiloviensi in annum Domini 1885*, Vilnae 1885, s. 149-194; Z. Antanowicz, *Działalność konsystorza rzymskokatolickich Mohylewskiego i Mińskiego w latach powstania styczniowego*, [w:] *Powstanie styczniowe 1863-1864. Historie i analizy*, Kraków 2017, s. 333-368.

⁷ *Directorium persolvendi rite officii divini ac missarum secundum rubricas breviarii et missalis romani, nec non S.R. congr. Decreta ad usum universi cleri saecularis dioecesi Minscensi*, Minsci 1866, s. 7-14.

⁸ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (Narodowe Historyczne Archiwum Białorusi) (dalej НГАБ), Ф. 937, Воп. 6, Спр. 107; *Directorium officii divini ac missarum pro dioecesi Minscensi*, 1860, s. 75-83; ibidem, 1865, c. 119-128; Z. Antanowicz, *Działalność konsystorza rzymskokatolickich Mohylewskiego i Mińskiego...*

⁹ *Полное собрание законов Российской Империи. Собрание третье*, Санкт-Петербург, т. III, с. 183; Bibl. PAU i PAN, rkps 5547, K. 31-35.

Wśród realizowanych zadań rządu rosyjskiego na przyłączonych terenach jedną z najbardziej znaczących zmian w strukturze zarządzania Kościołem było stworzenie w archidiecezji i diecezjach konsystorza z arcybiskupem i biskupami na czele, w tym w Mińsku i Mohylewie. W wypełnianiu swych funkcji konsystorze kierowały się przede wszystkim aktami prawnymi wydanymi przez władze imperium rosyjskiego, które w wieku XIX uszczegółowiły funkcje tych instytucji i zarządzanie działalnością religijną podporządkowały wymienionym wyżej organom władzy państwowej, wyjmując Kościół spod bezpośredniego wpływu papieża¹⁰. *Działania kancelarii i obowiązki członków prezydium konsystorza zostały określone w instrukcji z 1842 roku*¹¹. Określały one główne kierunki działań instytucji, co w konsekwencji wpłynęło na zarządzanie archiwami i zachowanie dokumentów.

Zgodnie z wymienionymi aktami skład i funkcje konsystorza katolickich w ramach imperium rosyjskiego zostały zunifikowane. Tworzyły je osoby zarówno duchowne, jak i świeckie. Biorąc pod uwagę, że urząd ten był kierownictwem konfesyjnym, wysokie stanowiska w jego administracji zajmowali kapłani. Przy rekrutacji zwracano uwagę na polityczną lojalność kandydatów, a także na ich pochodzenie i wykształcenie. Struktura konsystorza składała się z biskupa, który zatwierdzał podjęte decyzje, prezydium jako organu kolegialnego, które wypracowało rozwiązania wniesionych intencji, i kancelarii, gdzie zarządzano dokumentacją.

Prezydium konsystorza składało się z oficjała, wiceoficjała i trzech asesorów¹². Arcybiskup lub biskup, który nominalnie kierował działaniami konsystorza i mógł przewodniczyć jego posiedzeniom, jak pierwszy arcybiskup

¹⁰ Е.Н. Филатова, *Конфессиональная политика царского правительства в Беларуси. 1772-1860 гг.*, Минск 2006, с. 65; В.В. Яноўская, *Хрысціянская царква ў Беларусі ў 1863-1914 гг.*, Мінск 2002, с. 58; Полное собрание законов Российской Империи. Собрание первое... т. XXVI, с. 433-436; ibidem, т. XXVII, с. 931-932; И.М. Белоголовов, *Акты и документы, относящиеся к устройству и управлению римско-католической церкви в России...*, с. 61-65, 126.

¹¹ Lietuvos valstybės istorijos archyvas (dalej: LVIA), F. 694. Ap. 1. V. 1687, ark. 14-17; *Устав духовных консисторий*, Санкт-Петербург 1843, с. 15-20.

¹² Полное собрание законов Российской Империи. Собрание первое... Книга штатов 4-го отделения, с. 102-104.

Stanisław Bohusz Siestrzeńcewicz, wydawał dekrety o powołaniu kapłanów i osób świeckich zarówno na członków konsystorza, jak i kancelarii, oraz o ich ewentualnym zwolnieniu. W wykonywaniu obowiązków arcybiskupa, łącznie z pracą w konsystorzu, wspierali koadiutor i biskupi sufragani mohylewski, inflancki i połocki. W diecezji mińskiej godność biskupa sufragana często pozostawała wakatem. Zgodnie z regulaminem od roku 1789 zastępcą urzędnika konsystorza (oficjała) zamiast koadiutora zostawał jeden spośród biskupów sufraganów lub prałatów kapituły¹³. Wymagania na stanowisko biskupa sufragana były związane nie tylko z poziomem wykształcenia (doktorat lub licencjat prawa kanonicznego czy teologii) i wiekiem (co najmniej 30 lat), ale również z powiązaniem rodzinnymi z biskupem (do czwartego pokolenia). Kandydat powinien być być księdzem czy biskupem i nie mógł w tym samym czasie piastować urzędu kanonika penitencjariusza w katedrze. Cudzoziemcy mogli piastować urzędy duchowne, wstępować do klasztorów i seminariów jedynie za zgodą biskupa i Ministerstwa Spraw Wewnętrznych po złożeniu stosownej przysięgi¹⁴.

Jak wspomniano powyżej, biskup lub biskup sufragan również brał bezpośredni udział w organizacji pracy kancelarii. On monitorował proces rozpatrywania intencji, do niego też należała kluczowa rola w procesie podejmowania decyzji. Konsystorz miał prawo głosu doradczego, a biskup nie miał prawa do osobistego rozpatrywania sporów sądowych¹⁵. Ostateczne zatwierdzenie decyzji lub wsparcie poglądów indywidualnych (odrębnych) członków konsystorza należało do kompetencji kierownika diecezji. Decyzja konsystorza mogła być również uznana przez biskupa za niewystarczająco uzasadnioną. W takich przypadkach intencja była przekazywana do recenzji (powtórnego przeglądu) konsystorza. Jeżeli po przeglądzie konsystorz nie zmienił swojego punktu widzenia i nie podał żadnych dodatkowych argumentów, biskup miał prawo kierować do realizacji swą osobistą decyzję. Wyjątkami były przypadki, które nie były przedmiotem odroczenia i były rozważane przez konsystorz w czasie

¹³ НГАБ, ф. 3219, воп. 1, спр. 778, арк. 2.

¹⁴ *Полное собрание законов Российской Империи. Собрание второе*. Санкт-Петербург, т. VII, с. 241.

¹⁵ LVIA, f. 604, ap. 1, b. 273.

nieobecności biskupa wynikającej z ważnego powodu (choroba, śmierć lub dobrowolna rezygnacja z godności)¹⁶.

Zwykle w konsystorzu zasiadało trzech asesorów, ażeby można było podejmować decyzje większością głosów. Jednak w latach 1854-1862 i po roku 1864 w konsystorzu mohylewskim było jedynie dwóch asesorów – Augustyn Wróblewski i Piotr Kewlicz, którego zmienił Lucjan Godlewski¹⁷. W początku wieku XX był nawet jeden asesor – Erazm Kluczewski razem z oficjałem Stefanem Dzenisewiczem i wiceoficjałem Wincenty Świdorskim¹⁸. W Mińsku na czele z oficjałem pracowało trzech asesorów, jak w 1843 r. – oficjałem był Maciej Kopalinski, a asesorami Antoni Mogilnicki, Ludwik Łżykiewicz i Wincenty Tarollewicz¹⁹. W latach 60. XIX w. oficjałem był Andrzej Boublewski, a asesorami – Piotr Walicki i Augustyn Walentynowicz²⁰. Głównym zadaniem członków konsystorza była realizacja jego funkcji poprzez udział w rozpatrywaniu przyjętych intencji. W posiedzeniach uczestniczyli wszyscy obecni członkowie konsystorza bez określenia niezbędnego kworum, mający równe prawo do głosowania. W pilnych przypadkach intencje miały być rozpatrywane w terminie tygodniowym, ale w mniej naglących na ich rozstrzygnięcie pozostawał jeden miesiąc. Decyzję podejmowano większością głosów, a asesor, który się z nią nie zgadzał, miał trzy dni, aby zaprezentować uzasadnienie swego odrębnego zdania na piśmie skierowanym do biskupa lub podpisać się jednak pod opinią większości. Jeśli konsystorz nie posiadał niezbędnej liczby członków z powodu długotrwałej choroby któregoś z nich, biskup miał prawo zaprosić do wykonywania tych obowiązków kanonika kapituły²¹.

¹⁶ LVIA, f. 694, ap. 1, b. 172; О управлении духовных дел христиан римско-католического и армяно-католического исповеданий..., с. 6-8.

¹⁷ *Directorium officii divini et missarum ad usum utriusque cleri archidioecesis Mohiloviensis...* Vilnae 1854-1856, 1861-1862; *Ordo divini officii et missarum juxta rubricas ac decreta S. Congregationis rituum ad usum Archidioecesis Mohileviensis...* Petropoli 1864-1865.

¹⁸ *Directorium divini officii et missarum pro Archi-Dioecesi Mohileviensis...* Petropoli 1909-1911.

¹⁹ *Directorium officii divini pro Dioecesi Minscensi...* Mińsk 1843.

²⁰ НГАБ, ф. 937, воп. 6, спр. 107, арк. 2-4, 33 v. – 34.

²¹ *О управлении духовных дел христиан римско-католического и армяно-католического исповеданий ..., с. 4-5.*

W kancelarii konsystorza pracowały głównie osoby świeckie. Należeli do nich sekretarze (biskupa i konsystorza), kierownicy (szefowie stołów, czyli komórek organizacyjnych), przyhodarashodczyk (wpłaty i wypłaty), rejestrator i ich asystenci. Kancelaryści zarządzali dokumentacją, składali raporty i projekty dokumentów na posiedzenia konsystorza, które następnie były przedstawiane sekretarzowi i odpowiedniemu członkowi konsystorza. Liczba pracowników i asystentów zależała od ilości pracy i było ich od 12 w 1832 r. do czterech w roku 1839²². Jednocześnie byli oni dość często zmieniani – dwa-trzy razy w roku. W konsystorzu mohylewskim jednymi z pierwszych na tym stanowisku byli Piotr Rakowski, Tomasz Serafinowicz, Tomasz Łabarewicz, Jan Wiśniewski, Franciszek Pietrożycki i Stanisław Maliński²³.

Dopiero na mocy aktów normatywnych na początku 1840 r. kancelaria konsystorza nie miała żadnych jednostek strukturalnych²⁴. Następnie, zgodnie z zakresem działania, jego funkcje zostały podzielone między cztery komórki organizacyjne (stoły) w Mińsku i trzy w Mohylewie. Ich szefami byli: Józef Niepokojczycki, Ignacy Targonski i Ludwik Wojniłowicz. Jednocześnie ustalono stanowisko archiwisty konsystorza, którym został Adam Gatałski²⁵. Bezpośrednią odpowiedzialność za zarządzanie rekordami ponosił sekretarz Jan Antusze-wicz²⁶. Do jego obowiązków należało oprócz przechowywania materiałów działalności konsystorza układanie serii oraz rejestrów zespołu archiwalnego. W roku 1845 archiwista Adam Niepokojczycki zmienił sygnaturę archiwaliów, stosując układ strukturalno-chronologiczny. Regestr z oznaczeniem starych i nowych sygnatur archiwaliów też został ułożony przez A. Niepokojczyckiego²⁷. Wyniki jego pracy wykorzystywano do 1870 r.

²² *Directorium officii divini et missarum generale pro utroque clero archidioecesis Mohilevensis...* 1832, k. 48-48 v.; *Directorium officii divini ac missarum ad usum utriusque cleri archidioecesis Mohileviensis...* 1838, k. 46 v.

²³ *Directorium officii divini et missarum generale pro utroque clero archidioecesis Mohilevensis...* 1820, k. 40-42.

²⁴ LVIA, f. 694, ap. 1, b. 1687.

²⁵ *Directorium officii divini et missarum generale pro utroque clero archidioecesis Mohilevensis...* 1843, s. 49.

²⁶ HГАБ, ф. 1781, воп. 2, спр. 6172, апк. 1-6; Bibl. PAU i PAN, rkps 4809, к. 44.

²⁷ HГАБ, ф. 1781, воп. 28, спр. 266, апк. 1-10.

Opracowania potrzebowało także archiwum mińskiego konsystorza, przewiezione z Wilna w roku 1883. Materiały początkowe znajdowały się w recepcji mohylewskiego konsystorza i wymagały segregacji, dopóki archiwum nie zostało rozszerzone w 1886 roku²⁸. Na początku 1887 r. rozpoczęło się opracowanie archiwum mińskiego konsystorza: stworzenie jednostek archiwalnych, inwentaryzacja i pomoc archiwalna²⁹. Nie przeprowadzono ekspertyzy stanu zachowania tych archiwaliów³⁰. Wyjątek stanowią serie pomieszczone z archiwaliami mohylewskiego konsystorza i mińskiego biskupa i seminarium³¹. Inne materiały są źródłami dotyczącymi historii katolicyzmu w obwodzie mińskim w okresie jego występowania w diecezji wileńskiej.

Gromadzenie archiwaliów rzymskokatolickiego konsystorza odbywało się z dwóch głównych źródeł napływu akt. Pierwszym były własne archiwalia. Drugim źródłem rekrutacji była dokumentacja z instytucji podległych konsystorzowi. Archiwa dotyczące działalności konsystorzów zachowały się głównie w Narodowym Historycznym Archiwum Białorusi (NHAB) (zespół (fond) 937 – „Miński rzymskokatolicki konsystorz” oraz zespół 1781 – „Mohylewski rzymskokatolicki konsystorz”). Zespół 1781 – „Mohylewski rzymskokatolicki konsystorz” jest jednym z największych pod względem wielkości wśród innych zespołów NHAB i istotnym źródłem dla badaczy, zwłaszcza historii religii i genealogii. Częściowo dokumentacja archiwum tego konsystorza jest wykorzystana w celach analogicznych w NHAB.

Głównym rodzajem dokumentów, które były wykorzystane w archiwum konsystorza, są serie. Składały się one w stołach, czyli komórkach organizacyjnych, każdego roku, niezależnie od przekazania do archiwum, w dwóch egzemplarzach, oryginał w języku polskim, a w drugiej połowie XIX wieku – rosyjskim. Zmiana szefa stoła była akceptowana tylko po otrzymaniu serii.

²⁸ НГАБ, ф. 1781, воп. 25, спр. 42, арк. 86-106.

²⁹ Ibidem, арк. 109-112, 121, 133, 135.

³⁰ НГАБ, Ф. 1781, воп. 24.

³¹ НГАБ, Ф. 1781, воп. 3, т. 8, 4, 5, 6, 33; 3.В. Антановіч, *Разбор дакументаў* у архіве Магілёўскай рымска-каталіцкай кансісторыі (на матэрыялах Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі), [w:] *Архіварыус*. Вып. 16, рэдкал.: В.Ф. Голубеў [і інш.], Мінск 2018, с. 103-112.

W czasie działalności konsystorza używano trzech wariantów tych dokumentów archiwum: Rejestr ogólny jednostek archiwalnych; *Rejestr ogólny* intencji stoła; *Seria* jednostek archiwalnych przeznaczonych do przeniesienia do archiwum. Przy tym w Rejestrze ogólnym intencji stoła znajdowały się nazwy jednostek aktowych, które były skończone w kancelarii, oraz tych, których rozpatrywanie jeszcze nie zostało zakończone. W ostatnim przypadku datę zakończenia dodawano później³². Różnice w *stosunku do serii* jednostek archiwalnych przeznaczonych do przeniesienia do archiwum polegały na tym, że zamiast dwóch pierwszych kolumn podawano ilość w serii i Rejestrze ogólnym intencji stoła, a zamiast ostatniej – komentarze³³. Takie serie porządkowane były corocznie. Archiwista podawał odpowiednie liczby ogólnego rejestru intencji stoła, a kiedy jednostka zostawała przekazana do archiwum, szef stoła odnotował „umieszczona w archiwum (data)” lub znajduje się „w stolie”³⁴. Te z serii archiwista przekazywał swojemu następcy w wypadku zwolnienia, co sugeruje, że w archiwach konsystorza nie układano ich na nowo. Na przykład inwentarz pierwszego stoła za okres 1788-1848 po raz pierwszy przyjęty w archiwum przez archiwistę konsystorza Adama Niepokojczyckiego w roku 1856, który w czasie zwolnienia w 1878 przekazał go swojemu następcy Janowi Dulewiczowi. W tym roku na archiwistę wyznaczono Władysława Elisowicza, ale w 1884 roku J. Dulewicz wrócił na to stanowisko. W roku 1891 opiekę nad archiwum konsystorza sprawował Franciszek Około-Kulak, w 1892 – Piotr Sawicki³⁵. Do dziś te serie są wykorzystywane w NHAB.

Serie jednostek archiwalnych utworzonych w czasie działalności pierwszego stoła sporządzono w latach 1856, 1894, 1903-1906³⁶. Początkowo w pierwszym stole rozpatrywane były pytania administracyjne do kierownictwa duchowieństwa diecezji oraz w sprawach majątkowo-finansowych. Do kompetencji jego pracowników należało monitorowanie realizacji dekretów cesarza i rozkazów najwyższych organów władzy państwowej, a także poleceń

³² НГАБ, ф. 1781, сон. 2, м. 4; 3 тт. 7, 8; воп. 9, 20.

³³ НГАБ, ф. 1781, сон. 2, м. 3.

³⁴ НГАБ, ф. 1781, воп. 4, арк. 16, 17 адв., 20-20 адв.

³⁵ НГАБ, ф. 1781, воп. 2, т. 1-2; воп. 3, т. 1-3.

³⁶ НГАБ, ф. 1781, воп. 2, м. 1, 4, 5, 6.

biskupa i konsystorza dotyczących działalności kapłanów. W stole nie były rozważane indywidualne przypadki, lecz podawana ogólna informacja dla duchowieństwa całej diecezji, w postaci takich dokumentów jak cyrkularze. Sprzeczkę między kapłanami też były włączone do sfery pierwszego stoła. Jego pracownicy również brali udział w ogólnej organizacji pracy w konsystorzu oraz podsumowaniu jego działalności. Ponadto pełnili oni funkcję archiwisty, jeśli stanowisko było nieobsadzone³⁷.

Po ponownym podziale kancelarii konsystorza na komórki w 1873 r. do obowiązków pracowników pierwszego stoła zostały włączone przypadki obsadzania wakujących stanowisk duchowieństwem, pokuty i odwoływania duchownych oraz pracowników konsystorza, chrzest Żydów i spory majątkowe oraz ustalanie składu syndyków w kościołach parafialnych.

Najistotniejszym rodzajem dokumentów są informacje statystyczne dotyczące kościołów i kaplic, na przykład moskowskiego dekanatu w 1876 r.³⁸, duchowieństwa i jego spisów, wydawanie paszportów dla duchowieństwa. Pierwszy stoł zachował obowiązek zbierania aktów wizytacji do przedstawienia w Kolegium duchownym i publikacji dekretów i rozporządzeń władz publicznych³⁹.

W wyniku ustalenia nowego zakresu działalności między stołami mohilewskiego konsystorza w roku 1912 raporty kościoła św. Katarzyny (Sankt Petersburg), raporty samodzielnych parafii na terenie imperium (Omsk, Archangielsk, Perm i inne) oraz akta seminarium duchownego przydzielono do trzeciego stoła⁴⁰.

Praca drugiego stoła była bardzo intensywna, co widać z jego serii i funkcji. Układanie zachowanych i wykorzystanych w pracy archiwum serii rozpoczęło się w 1856 r., lecz najwięcej archiwaliów zachowało się za okres 1888-1919⁴¹. Zgodnie z przepisami drugiej tercji XIX w. sprawami dotyczącymi duchownych zarządzano w drugim stole. Omówiono szereg zagadnień

³⁷ LVIA, f. 694, ap. 1, b. 1687, арк. 14-15.

³⁸ НГАБ, ф. 1781, воп. 26, спр. 1480.

³⁹ НГАБ, ф. 1781, Воп. 2, спр. 6172, арк. 4-4 адв.

⁴⁰ Ibidem, арк. 11.

⁴¹ НГАБ, ф. 1781, воп. 3, 7-19.

związanych z wykonywaniem obowiązków służbowych przez każdego kapłana: ordynację, sporządzanie spisów, wynagrodzenie i nakładanie kar, czyli pokuty za przestępstwa przeciwko godności kapłańskiej, powoływanie i odwoływanie z urzędów, podział spuścizny po śmierci kapłana.

Od roku 1873 urzędnicy drugiego stoła włączyli do swoich kompetencji wydawanie odpisów z ksiąg metrykalnych, co stanowiło największą część dokumentacji konsystorza. Rozpatrywano też sprawy międzywyznaniowe, a także dokumentowanie i wydawanie funduszy. W związku z powyższym odpowiednia korespondencja była przekazywana z trzeciego stoła, który m.in. zajmował się kwestią niewypełnionych ksiąg metrykalnych w kościołach parafialnych i sporządzania sprawozdań o chrzcie, ślubie i zgonach na terenie archidiecezji⁴².

Serie archiwaliów trzeciego stoła były ułożone w latach 1856, 1900 i 1909⁴³. Powiązania organizacyjne rzymskokatolickiego konsystorza z osobami i lokalną władzą państwową wchodziły w zakres działalności trzeciego stoła⁴⁴. Oprócz tego kancelaryści od lat 40. XIX w. rozpatrywali sprawy służby cywilnej i duchowieństwa w konsystorzu, a także wynagrodzenia i zwolnienia ze stanowiska. Osobny zestaw dokumentów, które rozpatrywano w trzecim stole, stanowią przypadki rozwodów i separacji oraz inne, np. dotyczące bigamii⁴⁵. W 1873 r. kancelaryści trzeciego stoła zachowali sferę swej działalności, za wyjątkiem podań o zmianę przynależności wyznaniowej. Jednocześnie prowadzili dochodzenia w przypadku skarg przeciwko duchowieństwu.

Czwarty stol został utworzony w mińskim konsystorzu w roku 1840, a w mohilewskim w 1873, lecz jedna z zachowanych serii zawiera jednostki archiwalne za lata 1830-1914, co wiązało się z możliwością jej wykorzystania w pracy konsystorza. Wcześniejsza seria była układana w roku 1890⁴⁶. W tym stole znajdowała się dokumentacja finansowa. Analiza dokumentów tych instytucji wskazuje, że czwarta funkcja wcześniej została wykonana przez pracowników pierwszego stoła, czyli pryhodarashkodchyka. W harmonogramie zadań z 1873 roku kompetencje

⁴² НГАБ, ф. 1781, воп. 2, спр. 6172, арк. 5; воп. 25, спр. 49.

⁴³ НГАБ, ф. 1781, воп. 3, 20, 21.

⁴⁴ LVIA, f. 694, ap. 1, b. 1687, арк. 14.

⁴⁵ НГАБ, ф. 1781, воп. 1, спр. 1390.

⁴⁶ НГАБ, ф. 1781, воп. 3, т. 7, 22, 23.

kancelarystów czwartego stoła zostały przedłużone o reklamacje nieruchomości od osób fizycznych, instytucji rządowych i innych wyznań. Rozpatrywano również sprawy dotyczące spuścizny po śmierci księdza⁴⁷.

Okolo 62% archiwaliów mohylewskiego konsystorza reprezentuje specjalna (konfesjonalna) dokumentacja, odzwierciedlająca specyfikę zarządzania działalnością, a także charakteryzująca jego komunikację z osobami duchownymi i przedstawicielami innych wyznań. Wśród nich są rejestry kościołów parafialnych, a także sprawy rozwodowe, nałożenie pokuty, wydawanie wypisów z metryk, wynajem ziemi należącej do kościołów i klasztorów itp. Korespondencja z przedstawicielami innych wyznań dotycząca np. zmiany wyznania. Są też informacje o wzajemnych stosunkach między wyznaniami⁴⁸. Badacze zwykle przeglądają inwentarze i wizytacje klasztorów i kościołów, a jednostki archiwalne o naprawach czy budowie kościołów i kaplic w większości pozostają poza ich uwagą.

Ogólna systematyka dokumentacji przedstawia szeroką gamę materiałów charakteryzujących działalność konsystorzów (38%). Obejmują one dekryty i zarządzenia arcybiskupa, a także dokumenty, które pokazują rzeczywistość funkcjonowania Kościoła rzymskokatolickiego w imperium rosyjskim. Korespondencja pozwala scharakteryzować relacje między proboszczami i konsystorzami, osobami, innymi wyznaniami i rządem rosyjskim. Wśród tych materiałów na szczególną uwagę zasługują wiadomości o procesie organizowania urzędu konsystorzów. Wyjątkową wartość mają dokumenty pokazujące organizację archiwum mohylewskiego konsystorza i wykorzystania jego materiałów na temat działalności instytucji.

Inne serie utworzono już po likwidacji instytucji przez wydzielenie niektórych archiwaliów z innych zespołów i przyjęcie ksiąg metrykalnych z instytucji rejestracji stanu cywilnego (ЗАГС). W roku 1952 otrzymano materiały z archiwum państwowego obwodu charkowskiego⁴⁹. To było pierwsze przyjęcie jednostek archiwalnych do tego zespołu. W latach 1960-1970 przyjmowano

⁴⁷ НГАБ, ф. 1781, воп. 2, спр. 6172, арк. 5 адв.– 6.

⁴⁸ НГАБ, ф. 1781, воп. 32, спр. 85, 86.

⁴⁹ НГАБ, ф. 1781, справа фонду, т. 1, с. 58-60.

materiały z innych archiwów⁵⁰. Wśród nich i archiwalia konsystorza mohilewskiego, które przewieziono z Centralnego Państwowego Historycznego Archiwum w Leningradzie do Centralnego Państwowego Historycznego Archiwum w Mohilewie (dziś – NHAB). Większość tych serii otrzymują jednostki archiwalne utworzone po likwidacji konsystorza (faktyczne, opracowane serie). W nich jednostki archiwalne zostały usystematyzowane w porządku rzeczowo-chronologicznym⁵¹. Ostatnie serie tworzą księgi metrykalne kościołów archidiecezji ułożone w układzie chronologicznym lub rzeczowo-chronologicznym⁵².

Inwentaryzacja zespołu 937 „Miński rzymskokatolicki konsystorz” odbyła się po raz pierwszy w latach 50. XX w. Zespół ten utworzono z nieuporządkowanych dokumentów, które nie stanowią ważnej bazy źródłowej dla historyków Kościoła i innych wyznań, lecz jest on ciekawy dla genealogów⁵³. Jak wspomniano wyżej, całe serie i ich fragmenty utworzone z materiałów mińskiego konsystorza mińskiego do 1918 r. zachowały się w zespole 1781⁵⁴.

Przygotowanie materiałów do depozytu w końcu XVIII i na początku XIX wieku zaczynało się w kancelarii, a w drugiej połowie XIX wieku w komórkach organizacyjnych z wyłączoną sferą działalności – stołach. Pod koniec XVIII i na początku XIX wieku w związku z małą ilością jednostek archiwalnych i niewielkim zainteresowaniem ze strony badaczy archiwum konsystorzów było pod opieką jednego pracownika, a dokumentacja pozostała w stanie nieopracowanym. Dopiero po wprowadzeniu norm w 1840 roku zarządzanie dokumentacją i archiwami w konsystorzach zostało uporządkowane. Po trzech latach jednostki kancelaryjne przyjęto do archiwum. Chociaż niektóre materiały mohylewskiego rzymskokatolickiego konsystorza zostały utracone i zniszczone w czasie swojego istnienia, a wiele – po jego likwidacji, to zachowane serie akt wytworzonych w czasie działalności konsystorza są do dziś przechowywane w NHAB w stanie

⁵⁰ НГАБ, ф. 1781, воп. 25-28; 30-32, 34-45.

⁵¹ НГАБ, ф. 1781, воп. 25-28, 30-32, 34.

⁵² НГАБ, ф. 1781, воп. 35-57 (za wyjątkiem serii 46, 51, 54 – 17 jednostek archiwalnych – które w roku 2010 przemieszczone w NHAB w Grodnie); też – Генеалогія, [w:] Архивы Беларусі (<https://archives.gov.by/index.php?id=12>).

⁵³ НГАБ, ф. 937, воп. 1-9.

⁵⁴ НГАБ, ф. 1781, воп. 3, т. 8, 4, 5, 6, 33.

pierwotnym. Najwcześniejsze zbiory tych serii zostały utworzone w 1856 roku i najwyraźniej były związane z organizacją ekspertyzy dokumentów. Już po raz drugi masowo zespół był opracowany w 1878 roku, kiedy archiwum zostało przeniesione do Petersburga i utworzono czwarty stoł, a trzeci raz w roku 1890 podczas porządkowania archiwum. Serie z lat 1890-1910 dokumentują głównie pracę drugiego stoła. Są one usystematyzowane w porządku strukturalno-chronologicznym.

Większość dokumentów mińskiego katolickiego konsystorza (76%), które są przechowywane w NHAB, stanowią źródła genealogiczne – metrykalia i podania o wydawanie wyciągów z nich. Zespół 937 „Miński rzymskokatolicki konsystorz” był tworzony z nieuporządkowanych dokumentów, dlatego jego potencjał informacyjny w zakresie wielowymiarowej analizy historii religii, ewidencji i specjalnych dyscyplin historycznych jest mało istotny.

Pomimo różnych wzlotów i upadków zespół 1781 „Mohylewski rzymskokatolicki konsystorz” jest ważnym źródłem do badań. W jego strukturze istnieją dokumenty obu systemów dokumentacji zachowane w czasie działalności omawianego konsystorza. Dokumenty mińskiego konsystorza zdeponowane są też w materiałach wileńskiego katolickiego konsystorza.

Z tych zespołów mogą korzystać badacze historii powszechnej i historii Kościoła, genealogii i innych nauk pomocniczych, prawa i nauk społecznych, tematyki archiwalnej etc.

Zinaida Antanowicz

The archival materials of the Roman Catholic consistories of Mogilev and Minsk in the National Historical Archives of Belarus

Abstract

At the end of the 18th century, there were changes in the Roman Catholic Church system in the territory of Belarus and Lithuania. It was a time when consistories in the Russian Empire, including Mogilev and Minsk, were established. These institutions performed an administrative function; in addition, they were clerical courts in dioceses and the archdiocese of Mogilev. Today the archival material is preserved in the fonds number 937 and 1781 of the National Historical Archives of Belarus.

The archives of the consistories were arranged and described during the existence of the consistory of Mogilev. Registry books were included later when the collection had already been in storage. Most of the archival materials of the Mogilev consistory are special documents reflecting the specifics of managing this consistory. These documents also characterize the communication between various people, priests and representatives of other denominations. The material presents a wide range of documents characterizing the activity of the consistories. These sources can be useful for the researchers of the general history, the history of the Church, genealogy, auxiliary sciences, law, social sciences, archival studies etc.

Translated by Aneta Kiper